

ETIKA GENTECHNOLÓGIE Z HLADISKA TEOLÓGA

Igor Kišš

ETHICS OF GENE TECHNOLOGY FROM A THEOLOGIAN'S STAND-POINT Gene technology is one of the most serious challenges of today. It offers great opportunities and brings great threats. If it is not to become a curse it must be intimately connected with ethics. Genetics must become gene ethics. Some theologians condemn gene technology a priori as an interference with the sovereignty of God. But gene technology is a legitimate expression of the human task in the creation if its use is theomorphic, that is, corresponding with God's action in this world. a) God is the preserver of the universe. Therefore, gene technological research must not serve for the destruction of the universe or humankind. b) If gene technological research is to be theomorphic it must be wise. Science must be monitored by a kind of ethics which would not allow the misuse or abuse of science. c) Because God is love every result of gene technological research must be an expression of *humanitas*. d) God is just. Justice cannot allow experiments upon children, convicts or the handicapped. e) God always acts for the benefit of humankind. So must a meaningful gene technology. We are entering a new age of humankind. The answer to the question of whether it will be a golden age or an age of apocalyptic destruction will be given by humankind itself.

Gentechnológia je jedna z najväznejších výziev dneška. Je skokom ľudstva do 3. tisícročia. Jej epochálny význam charakterizuje Barbara Hobomová slovami: „Ak sme boli v minulosti pri evolúcii odvislí len od prírody, teraz rozvojom gentechnológie vzal evolúciu do rúk človek sám“ (Barbara Hobom, *Möglichkeiten, Perspektiven und Grenzen der Gentechnologie*, in: *Genetik und Moral*, hrsg. von Johannes Reiter und Ursel Theile, Mainz, Grünewald Verlag 1985, 28). Je to povedané síce trochu prehnane. Sme totiž naďalej odvislí aj od evolúcie v prírode. A predsa tieto slová ukazujú, že rozvíjaním gentechnológie sa čosi zmenilo na vzťahu človeka a prírody. Človek sa stal v silnej miere formovateľom prírody samej, akým predtým nikdy nebol.

Gentechnológia by mohla byť šancou ľudstva pre budúcnosť. Mohla by sa však stať aj preklatím ľudstva a ekologickou katastrofou. Preto popri exaktných vedách, ktoré majú v rukách gentechnologický vývoj, ako je biológia, medicína, fyzika i chémia, musia sa k otázkam gentechnológie vyjadriť aj humanitné vedy ako sú filozofia a teológia. Vedecký pokrok musí byť totiž usmerňovaný etikou. Veda musí mať svoju etiku, ak má byť

ozaj požehnaním pre ľudstvo. Musíme sa pýtať, kde sú hranice gentechológie? Smie veda konať všetko, čo je vstave vykonať? Neplatia aj tu svojím spôsobom slová apoštola Pavla: „Všetko je dovolené, ale nie všetko je prospešné“? (1K 6,12). Je všetko, čo je vedecky dosiahnuteľné aj eticky a morálne zdôvodniteľné? Iba ak budeme odpovedať aj na takéto otázky, sa môže stať, že človek nebude obeťou, ale víťazom v tomto mimoriadnom vývoji.

Proste genetika nemôže byť len genetikou, ale musí byť aj gen – etikou. Preto sa k problému gentechológie vyjadrujú aj mnohí filozofi i teológovia.

Cieľom môjho článku nebude natoľko oboznámiť o možnostiach gentechnologických zásahov. Chceme sa skôr zamýšľať nad určením možnosti a hraníc gentechnologických zásahov ako ich vidím ako teológ, aplikujúc niektoré teologické premisy na otázky gentechológie.

1. *Je gentechológia neprípustným zásahom do Božej zvrchovanosti?*

Keď sa v šesťdesiatych rokoch nášho storočia zjavili prvé väčšie gentechnologické úspechy exaktných vied, teológovia na ne odpovedali spočiatku určitým nepochopením, že ide o zásah do Božej zvrchovanosti. Nechýbali názory, že človek sa chce rovnať Bohu, že ide o ľudskú hybris, pýchu, ktorá chce stavať akoby novú babylonskú vežu a preniknúť až do neba. Teológovia začali biť na poplach, že gentechnologické zásahy sú vyhradené jedine Stvoriteľovi a patria do oblasti Božej numinóznej svätosti. Sú akýmsi tabu. Nikto nemá právo prenikať do oblasti, ktorú si vyhradil Boh sám pre seba. Ide o veci, ktoré sú intranzitívne na človeka. Človek ako by tu chcel znova jesť zo stromu poznania dobrého a zlého, z ktorého je zakázané jesť. Používajúc grécku mytológiu, ako by tu človek znova chcel byť Prométeom a ukradnúť Bohu to, na čo má právo len Boh. Je to hazardná hra ľudstva. Boh môže odpovedať znovu Pandorinou skrinkou a gentechológia sa môže stať zdrojom skazy. (Martin Honecker hovorí až o možných apokalyptických dimenziách, Honecker: Grundriss der Sozialethik, Berlin 1995, str.106). Človek sa tu chová voči Bohu ako Titan a môže to skončiť ako s Titanicom. Zhruba takéto odmietavé boli prvé reakcie teológov na gentechológiu, ktoré u niektorých teológov pretrvávajú až dodnes. Zračila sa v nich určitá nedôvera časti teológie k akémukoľvek vedeckému pokroku, tak ako ju poznáme už od čias Galileo Galileiho.

Ukázalo sa však, že určité apriorné odmietanie gentechológie niektorými teológmi bolo založené z časti na ich nedostatočnej informovanosti, o čo sa jedná. Iste, že by mohli byť aj také gentechnologické zásahy, ktoré treba považovať za ľudskú trúfalosť a zasahovanie až do Božej suverenity

(napr. gentechnologické projekty o vytvorení podrasu medzi ľuďmi a zvieratmi, ktorí by boli naši sluhovia, alebo projekty na vytvorenie supermanov, ktorí by prekonávali samého človeka. To je v zrejmom rozpore s teologickým učením o dôstojnosti človeka ako aj s teologickým učením o človeku ako korune stvorenia.). Ale v skutočnosti gentechnológia nie je prométeovskou túžbou rovnať sa Bohu (aj keď ju niektorí gentechnológovia sami takto prezentujú, napr. americký gentechnológ Richard Seed v svojich niektorých extrémnych a z hľadiska teológie nezodpovedných výrokoch), ale ide o humánne snahy pomôcť ľudstvu, ktoré sú plne kompatibilné s Božím mandátom daným človeku od Boha pri stvorení byť Božím spolupracovníkom na údržbe stvorenia (Gen 2,15).

2. Človek je Božím spolupracovníkom na dovŕšení stvorenia

Ak chceme teologicky riešiť otázku postoja ku gentechnológii, nazdávame sa, že treba výjsť z teologického učenia o stvorení človeka na Boží obraz. Biblia hovorí: Boh učinil človeka na svoj obraz a na Jeho podobu (Gen 1,26). Človek tým, že bol stvorený na Boží obraz, bol stvorený ako teomorfny. Jeho konanie má byť teda reflexom Božieho konania. Nejde teda v žiadnom prípade o rovnosť s Bohom, ale len o podobnosť s Bohom. Nazdávame sa, že práve toto učenie o stvorení človeka na Boží obraz nám môže veľa povedať o teologickom prístupe aj ku gentechnológii. Človek pádom do hriechu síce Boží obraz v sebe v mnohom stratil, ale cieľom formovania človeka zostáva aj tak vo všetkých vekoch teomorfnosť človeka a aspoň fragmentárny, parciálny a relatívny návrat k nej.

A tu základným teologickým vyznaním je, že Boh je Stvoriteľom sveta. Je to tvorčí Boh, Boh konajúci. Ako to povedal Tomáš Aquinský: Boh je „actus purus“. To znamená, že aj človek v dejinách ako stvorený na Boží obraz má byť tvorčím človekom. Bol povoláný k tomu, aby svojím konaním doviedol stvorenie do jeho vrcholu. Lebo stvorenie nie je z teologického hľadiska niečím hotovým. Dielo stvorenia podľa teologického chápania ustavične pokračuje. Je to „creatio continua“. Prvá časť stvorenia sa diala podľa Písma len za účasti Boha samého. Pri creatio continua je už človek Božím spolupracovníkom na dotváraní univerza. Teologicky sa to nazýva concursus divinus, spolupráca človeka s Bohom na údržbe stvorenia. Jedným z Božích nástrojov na dotváranie univerza je zrejme aj veda. Prostredníctvom vedy má človek doviesť univerzum k jeho vrcholnému vývoju.

Krásne to hovorí francúzsky katolícky teológ M. D. Chenu: „Boh nestvoril hotové univerzum, do ktorého by bol človek postavený len ako

pozorovateľ. Boh povolal človeka k tomu, aby bol jeho spolupracovníkom pri pokračujúcej organizácii univerza.“ (vid' Handbuch theologischer Grundbegriffe, München 1962, I, 82). Podobne hovorí aj teológ a filozof Teilhard de Chardin: „Možno si myslíme, že stvorenie bolo už dávno dokončené. Ale to je omyl. Stvorenie pokračuje čoraz nádhernejšie. A my slúžime tomuto dovŕšeniu stvorenia i najskromnejšou prácou svojich rúk“ (Teilhard de Chardin, *Chuť žít*, Praha 1970, 25). Teda aj gentechológiu, ak slúži na dobro ľudstva, možno pochopiť ako ľudskú spoluprácu na Božom ustavičnom diele stvorenia.

3. *Gentechológia je legitímnym prejavom ľudskej vlády nad prírodou*

Teomorfnosť človeka, vyjadrená učením o stvorení človeka na Boží obraz, vedie nás teda k tomu, aby sme aj ďalšie Božie vlastnosti analogicky a derivovane aplikovali na človeka. Človek a Boh nie sú na tej istej úrovni. Boh je originál a my sme len jeho kópiou. Matematicky vyjadrené: Boh je integrál, ale človek je len deriváciou tohto integrálu. Je to iná rovina a predsa vzťah, aký je medzi deriváciou a integrálom, je tu zachovaný.

Jednou zo základných Božích vlastností je všemohúcnosť. Človek, ktorý je len deriváciou Božieho integrálu, nie je síce všemohúci ako Boh, ale, keďže je deriváciou Boha, je v dôsledku svojej bohoobraznosti predsa stvorený ako mnoho mohúci. Povedzme to tak: Človek aj keď nie je omnipotens ako Boh, je predsa multipotens, lebo je stvorený na Boží obraz. Vedecký rozvoj v dejinách je takto adekvátnym rozvinutím bohoobraznosti človeka. Boh stvoril človeka preto, aby ovládal prírodu. To Biblia jasne hovorí hneď pri stvorení človeka (Gen 1,28). Všetky prejavy vlády človeka nad prírodou, takzv. dominium terrae a to aj prostredníctvom vedeckých objavov, ak nie sú postavené do služby zla a démonity, ale do služby dobra a divinity, nie sú trúfalým siahaním do oblasti Božej suverenity a Božej numinóznejšej svätosti, ale sú realizáciou bohoobraznosti človeka. Chcieť byť ako Boh v rovnosti s Bohom, to je prahriech človeka. Ale chcieť byť ako Boh v derivovanej podobnosti k Božiemu integrálu, to je práve plnenie stvoriteľského mandátu.

Z tohto hľadiska by bolo teologickým omylom gentechológiu paušálne odmietnuť a zakázať. Cirkev nemôže zopakovať pri gentechológii tragický omyl s Galileo Galileim. To by retardačne pôsobilo pre vývoj vedy, bolo by to škodlivé pre cirkev a po rokoch by takýto omyl musela cirkev nanovo verejne oľutovať.

Vedecká potencia človeka sa ustavične zväčšuje. Je Bohom chcená. V morálnej oblasti človek zostáva stále hriešnikom. Ale vo vedeckej oblasti

jeho bohoobraznosť rastie. Teilhard de Chardin to povedal tak: proces hominizácie človeka stále pokračuje. Je tu teda nielen „creatio continua“, ale – ak nadväzujeme na Teilharda de Chardin – môžeme povedať, že existuje aj určité „hominisatio continua“. Prejavy vedeckého skúmania v dejinách sú teda legitímnym rozvojom bohoobraznosti človeka, ak myslíme na formálnu bohoobraznosť človeka (nie na podobnosť materiálnu, etickú, ktorú teológia zhŕňa pod pojem similitudo). Veda by bola zásahom do Božej suverenity len vtedy, ak by nepoznala svoje hranice. Ale genetika, ktorá je gen-etikou nemôže byť v rozpore s Božím plánom s človekom. Teológ Thielicke tu rozlišuje dva mody Božieho obrazu v človeku, modus pozitívny a negatívny. Panstvo človeka nad prírodou môže byť v súhlase s etikou alebo v rozpore s etikou. Tu v etike vedy je hranica medzi pozitívnym a negatívnym modom panstva človeka nad prírodou, ako to vyplýva z učenia o bohoobraznosti človeka. Nemožno teda súhlasiť s jednostranným apelom proti gentechológii ako bola napr. Bazilejská výzva z r.1989. Skôr tu ide o problémy, na ktoré Nemci zvyknú odpovedať slovíčkom „jaein“ (áno aj nie). Možno s nimi súhlasiť, ale predsa je bod, od ktorého s nimi nemožno súhlasiť. Gentechológiu treba ustriechnuť, aby neskĺzla na skazu pre ľudstvo. Ale – ako správne hovorí teológ Hübner – pozitívne výsledky genovej techniky, ktoré sú napr. na prospech poľnohospodárstva, životného prostredia alebo medicíny, nemožno celkom tabuizovať (Jürgen Hübner, epd für Österreich 1997, str.10).

4. *Gentechnologické zásahy človeka musia byť teomorfné*

Keďže bol človek stvorený na Boží obraz, požiadavka teomorfnosti jeho konania je pre človeka stvoriteľským mandátom. Človek je povinný tak konať ako koná Boh v pomere k tomuto svetu. Tu sú hranice každej vedy z teologického hľadiska, ako aj hranice gentechológie, aby ich zásahy boli reflexom Božieho konania. Pokúsme sa takto určiť teologické hranice gentechológie a odvádzať ľudskú etiku z toho, čo by sme mohli nazvať Božou etikou.

a) Boh je predovšetkým Zachovávateľom tohto sveta. To je teda program aj pre gentechológiu. Gentechnologické zásahy sa nesmú dostať do rozporu so zachovávaním univerza, nesmú nikdy slúžiť na deštrukciu univerza ani človeka. Pri každom ľudskom dotváraní univerza pomocou vedy si treba klásť otázku, aké dôsledky to bude mať pre svet. Ak by to malo negatívne dôsledky, v tej chvíli človek-tvor by sa stal pre prírodu a životné prostredie človekom-netvorom. Z conservatora mundi, za akého bol Bohom stvorený, by sa stal destructor mundi.

Ludské dotváranie univerza má teda dve tváre: vlúdnu i hrozivú. Povedzme to znova s teológom Thieličekom: má dva mody, pozitívny a negatívny. Človek môže byť pri dotváraní univerza napojený na nebo alebo na peklo. Preto je treba zachovať teomorfnosť aj pri genetických zásahoch vo svete.

b) Ak majú byť gentechnologické zásahy človeka teomorfné, musia byť ďalej múdre. Boh je múdry Architekt a Programátor tohto sveta. Teologickou premisou je, že Boh svet urobil múdro. To, čo je vo svete prirodzene dané, je treba mať v úcte. Netreba chcieť byť ešte múdrejším ako Boh a vytvárať akýchsi podľudí alebo nadľudí. Nemožno robiť vo vede ani zásahy, ktorých dosah je nejasný alebo nepredvídateľný. Pri každom zásahu človeka do životného priestoru je treba si položiť otázku, či je možné určité následky odvolať alebo zastaviť, ak by sa ukázalo, že sú ľudstvu škodlivé.

K múdreému rozvíjaniu gentechnológie patrí aj otázka, aké následky to bude mať pre budúce generácie, aké následky to bude mať pre zdravie, alebo aké sociálne dôsledky to bude mať. Existujú gentechnologické zásahy s veľkými negatívnymi sociálnymi dôsledkami, napr. surogátne matky.

Nemôže teda ísť o prométeovskú vedu, ktorá sa chce bezohľadne rovnať Bohu. Musí ísť o akúsi svätú vedu, vedu etickú, vedu kontrolovanú morálkou.

c) Keďže Boh je láska, aj každý gentechnologický zásah musí byť výrazom humanity. Azda aj tu platí známy výrok cirkevného otca Augustína: miluj a potom rob, čo chceš. Humanita je podľa teológa Tödta náš Spielraum, kde sa môžeme pohybovať. Ona je akoby piesočkom pre nás, ľudské deti. Tento piesoček humanity nesmie veda nikdy opustiť. Ale ak niečo humanite a človeku slúži, je to aj pre gentechnologické konanie prípustné. Humanita sa musí stať lakmusovým papierikom pre schválenie aj smelých gentechnologických projektov.

d) Boh je aj spravodlivým Bohom. Ak gentechnológia má byť z teologického hľadiska teomorfnou, potom spravodlivosť žiada, aby napr. rozvojové krajiny mali zaručené, že sa budú podieľať na výsledkoch genetických projektov. Spravodlivosť zároveň nemôže pripustiť, aby sa na genetické skúšky zneužívali deti, väzni alebo duševne a telesne handikepovaní (viď Rudolf Pullmann a kol.: Projekt „ľudský genóm“ a jeho etické aspekty, časopis Medicínska etika a bioetika, Bratislava 1996, č. 3, str. 12).

e) Keďže Boh koná tak, aby ľudstvu slúžil k jeho blahu a dobru, aj zmysluplná gentechnológia je taká, ktorá ľuďom slúži. Gentechnológia môže predsa vyvinúť nové metódy liečenia mnohých nemocí. Môže vyšľachtiť užitočné zvieratá na nadmernú produkciu mlieka alebo mäsa. Pomocou gentechnológie možno urobiť rastliny rezistentnejšími voči teplu, suchu, hmyzu a vírom a tak zvýšiť výnosy aj v najchudobnejších krajinách sveta.

Nikto nevie ešte predpovedať, k akým ďalším úspechom môže gentechológia doviestí. Je tu treba ovšem pamätať, že cieľom služby vedy je sám človek. Je tu stále tvoriteľský rozdiel medzi zvieratom a človekom. Zvieratá neboli stvorené na Boží obraz, iba človek. A preto gentechnologické zásahy, ktoré možno robiť na zvieratách vo veľkom (ako je napr. klonovanie), možno robiť na človeku azda len veľmi výnimočne, napr. na odstraňovanie dedičných nemocí.

Gentechológiou sme vstúpili vlastne do eschatologickej doby ľudstva. Čaká nás zlatý vek ľudstva v dôsledku gentechológie alebo apokalyptická skaza? Jediným východiskom pre ľudstvo je z hľadiska teológie teomorfná gentechológia.